

A Szent Makariosz erényei című mondásgyűjtemény és a Jézus-ima egyiptomi megjelenése

PARLAGI Gáspár

A Jézus-ima kialakulásának története után kutatva¹ hamar két – egymással ellentétes – nézőponttal találkozunk a kérdéssel foglalkozó művekben. Az egyházi hagyomány és a lelkeségi irodalom az imaforma hagyományát minél szorosabban igyekszik a 4–5. századi sivatagi atyákhoz, illetve az ő hagyományukhoz kapcsolni; ugyanakkor a kutatók erős fenntartásokkal kezelik a Jézus-ima korai formáinak kérdését, és inkább csak előzményként tekintenek a korai egyiptomi imaformákra.

Kétségtelen, hogy a szüntelen imádságnak, illetve a rövid, de gyakran ismételt imádságoknak, melyeket a szokásos hosszabb (reggeli és esti) zsoltározások között gyakoroltak az abbák, egyértelmű szövegemlékeit lelhetjük fel a korai egyiptomi anakhóréták hagyományában.² Kiemelhetjük ezek közül az *Apophthegmata Patrum* alfabetikus gyűjteményében Nagy Szent Makáriosznak tulajdonított 19. mondást, ami az imádság rövidségét hangsúlyozza:

Egyesek megkérdezték Makáriosz abbát: „Hogyan imádkozzunk?” Az öreg így szólt hozzájuk: „Nem szükséges sokat beszélni, hanem tárjátok ki kezeteiket, és mondjátok: »Uram, ahogy akarsz és ahogy tudod, könyörülj rajtam!« Ha pedig ellenség támad: »Uram, segíts!« Ő tudja mi kell nekünk, és irgalmát nyújtja nekünk” (*AP Makáriosz 19*).³

Hasonlóképpen fontos témánk szempontjából Ammónasz abba mondanása, ami az alázatosságra és a vámos imájának („Isten, irgalmazz nekem, bűnösnek!” Lk 18,13) folytonos szívünkben tartására buzdít:

Az egyik atya mesélte, hogy Kellionok pusztájában élt egy sokat fáradozó öreg, aki gyékénybe öltözött. Ez eljött Ammónasz abbához. Az öreg látta,

1 Jelen tanulmány az OTKA K 101503 projekt „A misztika fogalmai és hagyományai az európai gondolkodásban” keretében készült.

2 A téma összefoglalását lásd Baán I.: Imádság és imaformák az Apophthegmata Patrumban. In Baán I. – Rihmer Z. (szerk.): *Studia Patrum II. Elmélet és gyakorlat a korai szerzetességben. A Magyar Patrisztikai Társaság II. Konferenciája az ókori kereszténységről.* Szent István Társulat, Budapest, 2007, 19–26.

3 Az Apophthegmata Patrum alfabetikus gyűjteményét (itt és a továbbiakban is) Baán István fordításában idézem. Baán I. (szerk.): *A szent öregek könyve.* Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest, 2001.

hogy gyékényt hord, és azt mondta: „Ebből semmi hasznod nincs.” Megkérdezte őt az öreg: „Három gondolat nyomaszt: Ide-oda bolyongjak-e a pusztaságban, vagy menjek idegenbe, ahol senki sem ismer fel, vagy zárkózzak be egy kunyhóba, senkivel se találkozok, és csak minden másnap egyek?”

Ammónasz abba azt mondta neki: „A három dolog közül egyik sem válik hasznodra. Maradj inkább kunyhódban, egyél minden nap egy keveset, és állandóan legyenek a szívedben a vámszedő szavai! Így üdvözülhetsz” (*AP Ammónasz 4*).

Valamint itt kell megemlítenünk a nagy hatású latin szerzetest, Johannes Cassianust is, aki az egyiptomi anakhorétáktól kapott tanítások összefoglalásában hangsúlyozza a szüntelen imádságnak azt az Izsák abbától kapott tanítását, hogy lehetőleg folyamatosan a 69. zsoltár⁴ első versét („Istenem, jöjj segítségemre, Uram, siess megsegíteni engem!”) kell elménkben forgatnunk.⁵

Jóllehet ezek a tanítások együtt valóban tartalmazzák a Jézus-ima legtöbb jellegzetességét; a Jézus név mégis feltűnően hiányzik belőlük. A kutatók épp ezért óvakodnak attól, hogy a Jézus-ima kifejezést ezekre a korai imaformákra is alkalmazzák.⁶

Ha formai kritériumok alapján akarjuk leírni a Jézus-imát, akkor először a rövid, szüntelen imádság általános gyakorlatát, az ún. *monologisztosz* (egymondatos) imaformát kell meghatároznunk. Ennek – Lucien Regnault nyomán⁷ – négy formális jellegzetességét adhatjuk meg:

1. egyszerű és rövid formula;
2. gyakori, (vagy éppen szüntelen) ismétlése hangsúlyos pont;
3. bűnbánat (πένθος) társul hozzá;
4. gyakorlása során a belső csend keresése is érvényesül.

Hogy ettől eljussunk a Jézus-ima egyértelmű formájáig, ahhoz még egy – egyáltalán nem meglepő – feltételnek kell teljesülnie: a Jézus név is központi, kiemelt szerepet kap benne

Az imaforma legösszetettebb gyakorlatában, a hészükhaszták imamódjában pedig még két további sajátos motívum is szorosan hozzátartozik a Jézus-ima végzéséhez: egyrészt hangsúlyosan vizuális elképzelés nélkül gyakorolják;⁸ másrészt egy sajátos, meditatív légzéstechnika is kapcsolódik hozzá, melyben az imát a lélegzetek ritmusához igazítják.

4 A zsoltárok számozását itt, és a továbbiakban is a Septuaginta (LXX) beosztását követve adtam meg.

5 Cassianus: *Collationes* 10, 10. Magyarul (Simon Árkád OSB fordításában): *Az egyiptomi szerzetesek tanítása I.* Pannonhalma–Tihany, 1998, 285.

6 Pl. I. Hausherr: *Noms du Christ et voies d'oraison.* Roma, 1960, 162–175.

7 L. Regnault: La prière continue 'monologistos' dans la littérature apophthegmatique. *Irénikon* 47 (1974), 467–493.

8 Ez elsősorban Krisztus alakjának elképzelését tiltja. Egyetlen kivételként az isteni fény látomása az, ami ennek az imának gyakorlása során „megengedett.” A téma elsősorban a 14. századi hészükhaszta viták kapcsán kerül előtérbe. Lásd pl. Baán

A kutatás a Jézus-ima eredetét jellemzően a mediterráneum más vidékein, Hellaszban és Palesztinában szokta keresni.⁹ Eszerint Phótikéi Diadokhosz, Gázai János és Barszanuphiosz, valamint Jóannész Klimakosz alkotná azt a sort, ami mentén kialakul a Jézus-ima végső formája. Bár természetesen mindez nem teljesen független a sivatagi imaformáktól, de a tartalmi-formai szempontból is döntő lépcsőt, Jézus nevének bekapcsolását a szüntelen imádság addigra már létrejött formáiba, a kutatók többsége szerint nem Egyiptom szellemi környezetében lépik meg.

1. A Jézus-ima megjelenése egy egyiptomi mondásgyűjteményben

Az imaforma legegységelműbb nílusmenti megjelenése az egyik leginkább tisztelt egyiptomi szentnek, Nagy Szent Makáriosznak a nevéhez kapcsolódik.¹⁰ A személyéhez kötődő igen gazdag irodalmi hagyomány¹¹

-
- I.: Útkeresés Kelet és Nyugat között. *Vigilia* 68 (2003), online: <http://vigilia.hu/regihonlap/2003/6/baan.htm> (2015. 03. 12.)
- 9 K. Ware: The Origins of the Jesus Prayer: Diadochus, Gaza, Sinai. In C. Jones – G. Wainwright – E. Yarnold (szerk.): *The Study of Spirituality*. New York, 1986, 175–184.
- 10 Hasonnevű kortársától, Alexandria (avagy Városi) Makáriosztól megkülönböztetendő, Egyiptomi vagy Szkétiszi Makárioszként is ismerik. E névazonosság miatt – a megkülönböztető jelzők ellenére – a két abba gyakran összekeveredik a hagyományban. Lásd A. Guillaumont: Le Problème des deux Macaires dans les *Apophthegmata Patrum*. *Irenikon* 48 (1975), 41–59. és G. Bunge: Évagre le Pontique et les deux Macaires. *Irenikon* 56 (1983), 215–227. és 323–360., 221–222. Bunge egyébként az alábbiakban szereplő hat hely közül, ahol Evagriosz is megjelenik, csupán kettőt köt biztosan Egyiptomi Makáriosz személyéhez: a 3. és 10. mondást. Egyértelműen Városi Makárioszként azonosítja ugyanakkor: a 12. és 13. apophthegmákat (Bunge: i. m. 225–226.).
- 11 Az *Apophthegmata Patrum* kopt verziója 34 (E. Amélineau: *Histoire des Monastères de la Basse-Egypte*. Paris, 1894, 203–239.), a görög alfabetikus gyűjtemény összesen 41 mondást tulajdonít neki (PG 65, 267–281.), így a mondások száma szerint is előkelő helyet foglal el a gyűjteményben. Az egyiptomi szerzetesek közt tett utazások leírásai is megemlékeznek róla. Szerepel a *Historia Monachorum in Aegyptoban* is (E. Schulz-Flügel: *Tyrannius Rufinus: Historia Monachorum Sive De Vita Sanctorum Patrum*. Berlin–New York, 1990, 365–368.), s a *Historia Lausiaca* róla írt fejezete a görög verzió kivül (PG 34, 1043–1066., ami Cszimár Oszkár fordításában immár magyarul is olvasható: Palladiosz: *A sivatagi atyák történetei Lauszoszhoz*. Budapest, 2015, 111–116.) két kopt recenzióban is ismert (M. Chaine: La double recension de l'histoire lausiaque dans la version copte. *Revue de l'Orient chrétien* 25 [1925–26], 232–275.). Mindezekon felül született még egy Thmuiszi Szerapiónnak – Szent Antal tanítványának – tulajdonított átfogó életrajz is róla, ami görög, kopt, szír, etióp és arab változatban is fennmaradt *Szkétiszi Szent Makáriosz élete* címmel (Amélineau: i. m. 46–117. és S. Toda: *Vie de S. Macaire l'Égyptien. Édition et traduction des textes copte et syriaque*. Leiden, 2006, valamint S. Toda: The Greek Life of Macarius the Egyptian: Editio Princeps and Japanese Translation. *Hito-subashi Review of Arts and Sciences* 1 [2007], 265–413., továbbá S. Toda: The Ethiopic Version of the Life of Saint Macarius the Egyptian

egy aránylag egyszerű, X. századi kopt nyelvű kéziratban ránk maradt darabja, a *Szent Makáriosz erényei* című apophthegma-gyűjtemény¹² tartalmazza azokat a – jelen tanulmány végén teljes terjedelmükben olvasható – mondásokat, melyek félreérthetetlenül a Jézus-ima gyakorlatát örökítik meg. Az imamód leírása helyenként olyan részletekbe menő a szövegben, hogy alaposabban szemügyre véve, egyes momentumokban már-már a 14. századi hészükhaszták kiforrott imagyakorlata köszön vissza.

A gyűjtemény Jézus-imához kötődő apophthegmái egy részének¹³ elsődleges célja nem megy túl azon, hogy a Jézus név kiemelt fontosságát hangsúlyozza, de szuggesztív példázatokkal nyomatékosítja annak központi szerepét a lelki életben. Egy helyütt például azt a roppant érzékletes hasonlatot olvashatjuk,¹⁴ hogy Jézus nevét úgy kell a szánkban forgatnunk, mint a korabeli rágógumiként használt gyantát, a *masztixot*, mely megédesíti leheletünket, és felfrissíti bensőnket. Máshol pedig a juh kérődzéséhez hasonlítja,¹⁵ s mintegy a lélek legalapvetőbb, folyamatosan szánkban forgatandó táplálékaként mutatja be Jézus nevének segítségül hívását. Talán ennél is érdekesebb azonban egy beteg szerzetes története,¹⁶ aki „nagyra becsülte a mi Urunk Jézus Krisztusnak üdvös és áldott nevét”. A történetből világos, hogy az öreg elalvás előtt „Jézus Krisztus szent nevének édeségénél” időzött, mintegy félálomban is őt hívta segítségül. Elég egyértelműen párhuzamba állítható ezzel az a – már Phótikéi Diadokhosznál is megjelenő – gyakorlat, hogy ennek az imának kiemelt szerepe van elalvás előtt, illetve az álom közben is:¹⁷ miképp a gyermek is szülőjét, az askéta is Jézus Krisztust szólítja még az öntudatlanság idején is.

Az egyik, Evagriosz Pontikosznak tulajdonított mondás¹⁸ pedig még közelebb visz minket a Jézus-ima gyakorlatának részleteihez. Ebben a csüggedéssel vívódó tanítványának Makáriosz abba egy példázattal ad tanácsot:

and It's Arabic Model. *Hitotsubashi Journal of Arts and Sciences* 48 [2007], 23–42.). Fontos továbbá megjegyezni, hogy a neve alatt fennmaradt, s igen jelentős *Spirituális Homiliák* valódi szerzője sem ő; annak forrásvidékét valójában Szíriában kell keresni. (vö. S. Tugwell: Evagrius and Macarius. In C. Jones – G. Wainwright – E. Yarnold: *The Study of Spirituality*. New York, 1986, 168–175, 173.)

12 A kiadásokra vonatkozó információk a szövegek fordításaival együtt a függelékben találhatóak meg.

13 Válogatásunkban az 1., 2., 4. és 5. mondás.

14 2. apophthegma.

15 4. apophthegma.

16 9. apophthegma.

17 *Fejezetek a lelki életről* 31, 59, 61 (PG 65 1141–1148, 1167–1212.) Kifejtését lásd Ware: i. m. 178–179. illetve Jóannész Klimakosz: *Mennyekbe vezető létra* 15,51 (magyarul: *Létrás Szent János: Mennyekbe vezető létra*. Nyíregyháza, 2014, 117.).

18 8. apophthegma.

Kösd a hajókötelet a cövekhez, és – a mi Urunk, Jézus Krisztus kegyelméből – a hajó átvészeli majd az ördögi hullámokat, a törvénytelen mocsok árját, és e hiábavaló világ sűrű sötéttségét.

Evagriosz kérdésére, hogy hogyan kell érteni a példázatot, először egy meglehetősen általános értelmezési keretet vázol fel, majd meglepő hirtelenséggel tér rá a szüntelen – s talán valamiféle légzéstechnikával is összekapcsolt – ima gyakorlatára:

A hajó a szíved; örködj felette! A kötél az értelmed; kösd azt a mi Urunkhoz, Jézus Krisztushoz! Ő a cövek, ami megfékezi az összes árt és az ördögi hullámokat, amik a szentek ellen támadnak. Mert mi könnyebb, mint *azt mondani a lézésnek megfelelően*: „Uram Jézus, könyörülj rajtam; áldalak téged Uram Jézus!” Ha valaha is elcsüggednél az emberek és e világ csapásai miatt, mondd azt: „Uram Jézus segíts rajtam!”

A kétfajta könyörgés egyrészt nagyon közel van Nagy Szent Makárioszhoz az AP hagyományából is ismert, és a bevezetésben is idézett tanításához, másrészt – történetesen akár könnyűnek, akár nehéznek gondolja ezt az abba¹⁹ – a Jézus-ima formulájának a lézéshez kapcsolása meglepően szoros kapcsolatot mutat Jóannész Klimakosznak azzal a megfogalmazásával, hogy a Jézusra való emlékezést mintegy a lélegzetvételhez kell tapasztanunk.²⁰ S bár az általános álláspont szerint Szent Jánosnak ez a gondolata is inkább metaforikusan értendő, s nem egyfajta légzésgyakorlat nyomai érhetőek benne tetten (ami a kutatók többsége szerint csak a 13–14. századtól mutatható ki egyértelmű a görög hagyományban),²¹ a szöveg megfogalmazása ebben az apophthegmában elég konkrét ahhoz, hogy valamiféle konkrét pszichoszomatikus (vagy még inkább szomatopszichikus) gyakorlatot is feltételezhessünk a háttérben.²²

Részben megerősíti ezt a sejtésünket az gyűjteményben ezt megelőző mondás is,²³ ami szintén ezzel az imaformával foglalkozik. Ebben Makáriosz általános tanításaként hangzik fel az alábbi részlet:

Figyelmezz töredelmes szívvel a mi Urunk Jézus Krisztus e nevére, ajkaidról való kiárasztására és magadhoz vonzására. És ne formáld meg őt külső meg-

19 Fordításom ezen a ponton meglehetősen eltér (lényegében szöges ellentéte) mindhárom modern fordító értelmezésétől, akik „Mert nem könnyű azt mondani...”-nak fordítják ezt a szakaszt. A kérdést, és érveimet részletesebben kifejtem a függelékben, az adott mondáshoz fűzött lábjegyzetekben.

20 Jóannész Klimakosz: *Mennyekebe vezető létra* 27, 2, 26 (magyar kiadás: 213.) s a kérdéshez lásd még Nacsinák G.: *Jóga a középkori Európában?* Budapest, 2010, 58–61.

21 Lásd pl. I. Hausherr: La méthode d'oraison des hésychastes. *Orientalia Christiana* 9 (1927), 36., ill. K. Ware: The Jesus Prayer in St Gregory of Sinai. *Eastern Churches Review* 4 (1972), 14–16., online: <http://www.bogoslov.ru/en/text/2588738.html> (2015.10.12.), továbbá K. Ware: Introduction. In J. Climacus: *The Ladder of Divine Ascent*. Mahwah, 1982, 1–70, 48.

22 Ez már felveti egyébként Ware: *The Jesus Prayer* is (az 54. lábjegyzetben).

23 7. apophthegma.

jelenésében értelmében, hanem az ő megszólítására figyelj: „Uram Jézus, könyörülj rajtam!”

Az előző mondás fényében nem nehéz az „ajkaidról való kiárasztás” és „magadhoz vonzás” kifejezésből is valamiféle légzéstechnikára tett utalást kiolvasnunk.²⁴ A légzés összekötése az imával igen sajátos jellegzetessége a Jézus-ima gyakorlatának, melyet itt a megjelenésben²⁵ való megformálás tilalma is teljessé tesz: már a nem csak formális jellegzetességeiben, de „imatechnikájában” is a Jézus-ima áll előttünk, s fel-felvillannak azok a jellegzetességek, melyeket rendszeres formában elsősorban a későbbi hészükhaszta hagyományból ismerhetünk.

2. A szöveg datálásnak általános kérdései

A szövegek értékeléséhez, és a Jézus-ima történetében elfoglalt helyüknek meghatározásához a mondások datálása igen fontos lenne; de ez sajnos lényegében kivitelezhetetlen feladat. Kutatásunk ezen a ponton némileg körben forgóvá válik: mert bár mi elsősorban a Jézus-ima egyiptomi megjelenési idejének meghatározása miatt szeretnénk megtudni a mondások korát, az erre tett kísérletek többnyire épp a Jézus-ima előfordulása alapján szeretnék datálni a szóban forgó apophthegmákat.²⁶ Gyakorlatilag minden mondást egyedileg kellene datálni, ami természetesen lehetetlenség. Több reménnyel lehet megkísérelni a gyűjtemény összeállítási idejének meghatározását, de abban is sok bizonytalanság marad.

A gyűjtemény létrejöttének *terminus ante quem*je esetünkben gyakorlatilag a kézirat²⁷ keletkezésének ideje, amit a 10. századra tesznek, ekkor már biztosan jelen formájában létezett a kollekció.²⁸ A *terminus post quem* meghatározásában pedig elsősorban a mondásokban elszórt történelmi utalások adhatnak támpontokat. Ezek közül a legkorábbi esemény Szkétisz első fel-dúlása, még konkrétan Mózés abba halála, amit a – válogatásunkban is szereplő – 10. mondásban jósol meg Szent Makáriosz: ez Kr. u. 407–408-

24 Úgy vélem, hogy ez az értelmezés is teljességgel védhető. Bár kétségtelen, hogy az első ige (**ΧΙΝΒΕΒΙ**) inkább a név kimondását hangsúlyozza (tulajdonképpen – ha nem hangozna túl komolytalannak – a „kibuggyan” szóval adhatnánk vissza hangutánzó jellegét); a párban használt szavak (**ΠΕΚΧΙΝΒΕΒΙ ΜΜΟϚ – ΠΕΚΧΙΝΣΟΚϚ ΨΑΡΟΚ**) oda-vissza irányultságát azonban, különösen az előző mondás ismeretében, nehéz lenne másképp magyarázni.

25 **πρόσωπον**

26 Különösen alapvető – s a témában mindmáig – perdöntő tekintélyként idézik: A. Guillaumont: *The Jesus Prayer Among the Monks of Egypt. Eastern Churches Review* 6 (1974), 66–71.

27 Codex Vaticanus LXIV, fol. 57–112; a *Corpus dei Manuscripti Copti Letterari* adatbázisa szerint: RV.C059.137-149, RV.C064.061-115, RV.C064.116-155.

28 T. Vivian: *St. Macarius the Spiritbearer*. New York, 2004, 26.

ban történt.²⁹ Egy másik apophthegma³⁰ Szkétisz két elnéptelenedéséről beszél: ez a második pusztítás pedig 434-ben söpört rajta végig.³¹ Jó két évszázaddal későbbi eseményt beszél el ugyanakkor az egyik későbbi mondasban³² szereplő *ex eventu* jóslat. Ebben Makáriosz arról jövendöl, hogy a jövőben sok sanyargattatást kell elszenvedniük a szerzeteseknek egy hatalmas király igája alatt. A tanítványok kérdésére, hogy ki lesz az, azt feleli az abba: „Egy félvér izmaelita. Ágyékának nemzedékei Ézsautól valók.” Ez az arab hódításra tett utalás már mindenképpen Kr.u. 640 utánra teszi a gyűjtemény végső redakciójának idejét.³³

Ezekon kívül más fogódzkodót a datáláshoz nem találunk a műben. Annak a máshol jól megfigyelhető tendenciának, hogy a Khalkédóni Zsinat után elburjánzik a monofizita-düofizita teológiai polémia a kopt irodalomban, ebben a gyűjteményben gyakorlatilag nyomát sem látjuk. Vivian következtetése, ami szerint ez annak a jele, hogy a szöveg törzsanyaga még Kr. e. 451 előtt megformálást nyert³⁴ – bár kétségtelenül megfelel minden, a szöveggel komolyabban foglalkozó szakember vágyainak – ebben a formájában elég naivnak tekinthető. Makáriosz, a leginkább alázatosságáról híres szent személye nem kimondottan kedvező táptalaj a polemikus propagandának; ráadásul a polémia hiánya éppúgy jelentheti azt is, hogy oly későn szerkesztették egybe, hogy már nem volt aktualitása a Khalkédóni Zsinattal való vitának (szemben a muszlimokkal való konfliktusokkal, ami a koptok számára mindmáig aktuális maradt).

Sokkal többet tehát annál, hogy a mondásgyűjtemény jelen formájában valamikor a VII. század közepe és a X. század között születhetett, felelősen nem lehet mondani. Ez persze a benne szereplő mondasok korábbi eredetét sem zárja ki, de messzemenő következtetéseket erre a feltételezésre nem lehet alapozni.

29 D. J. Chitty: *The Desert a City. An Introduction to the Study of Egyptian and Palestinian Monasticism under the Christian Empire*. New York, 1966, 66.

30 Amélineau: i. m. 136–137.

31 Chitty: i. m. 68. Mindkét eseményhez a részleteket lásd még H. G. Evelyn-White: *The Monasteries of the Wadi'n Natroun II. The History of the Monasteries of Nitria and Scetis*. New York, 1973², 154–155., 160.

32 Amélineau: i. m. 172–174.

33 Kérdés marad, hogy a „félvér” kitétel ez esetben mit jelenthet. Ha ironikus utalás az Egyiptomot elfoglaló „Amr ibn al-’As bizonytalan származására – amit a síta hagyomány jegyez fel róla: pl. *Nahj al-Balaghah* 179. <https://ia902205.us.archive.org/7/items/NahjulBalagha-PeakOfEloquence/Nahjul-Balagha.pdf> (2015.12.10.), az további érdekes – ám jelen sorok szerzőjének kompetenciáját messze meghaladó – kérdéseket vethet föl a szöveg eredetével kapcsolatban.

34 Vivian: i. m. 26–27.

3. Egy kelliiai felirat a Jézus-imáról

Annak, hogy a Jézus-imával kapcsolatos, fentebb elemzett mondásokat általában későinek tartják, s bennük a Jézus-ima megjelenését külső – tehát Egyiptomon kívüli – forrásoknak tulajdonítják,³⁵ legfőbb oka egy aló-egyiptomi szerzetesi központból, Kelliából származó felirat (ill. annak értelmezése), mely a régészeti kontextus alapján a VII. közepe és a VIII. század közepe közti időszakra datálható.³⁶ Egy szerzetes – aki a cellában talált többi felirat tanúsága szerint is kiemelt szerepet tulajdonított Jézus nevének – azt a tanítást örökölte meg, hogy mit kell tenni, ha a démonok egy sajátos imaformával kapcsolatosan kísértésbe viszik az aszkétát. A feliratról olvasható szöveg így szól:

Azt mondta egy [...] „Ha a démonok (egy gondolatot) vetnek ránk³⁷, azt mondván: »Ha folyton azt kiáltod: Uram Jézus! Nem imádkozol sem az Atyához; sem pedig a Szentlélekhez.« Mi ugyanis tudjuk, hogy ez a másik (ellen)vetésük, és hogy ez a Gonoszhoz tartozik, aki a legkiválóbbra³⁸ (?) is (kísértést) vetett, minthogy kérdezősködésbe kezd (és) gúnyolódik azokkal, akik Jézus nevében vannak, hogy elpusztítsa azokat, akik hisznek az ő nevében. Ők semmit sem tudnak. Ámde mi tudjuk, hogy ha Jézushoz imádkozunk, akkor vele az Atyához is imádkozunk, és az Atya Szentlelkéhez is. Ugyanis egyáltalán nem az történik, hogy felosztanánk az isteni és szent Háromságot, hanem helyes (ez) az ima. Ha azt mondjuk »a Krisztus Jézus,« azt mondjuk »az Atyaisten Fia,« (és) azt mondjuk »a Krisztus Jézus Atyja.« És bármely imádságot befejezván azt mondjuk, hogy »a te egyszülött Fiad, a mi Urunk Jézus Krisztus által.«³⁹

Guillaumont értelmezése szerint itt valójában egy aktuális polémia transzcendens köntösbe öltöztetéséről van szó.⁴⁰ A démonok eszerint azoknak a szerzeteseknek a megjelenítői lennének, akik, mint újítást, elutasították az „Uram Jézus!” formula folyamatos imádkozását, vagyis a Jézus-ima gyakorlását. Azon túl, hogy ez az érv önmagában is túl hipotetikus, egy másik – már 1985-ben megjelent, ám mindeddig nem sok figyelmet kapott – kopt szöveg önmagában is megkérdőjelezi Guillaumont következtetésének erős értelmezését. Mindenképpen érdemes röviden kitérnünk a Fehér

35 Kimondottan ezen apophthegmákkal foglalkozott: Guillaumont: *The Jesus Prayer* 66–71.

36 Guillaumont: *The Jesus Prayer* 70–71. és uő: Une inscription copte sur la ‚Prière de Jésus’. *Orientalia Christiana Periodica* 34 (1968), 310–325.

37 Szó szerint, ám kissé nehézkesen: „ellenünk vetik, azt mondván” – s így nincs szükség a „gondolatot” kiegészítésre sem.

38 ΠΑΝΧΡC – παγκράτιστος vagy παγκράτης – „legkiválóbb, legerősebb”

39 A szöveg forrása: A. Guillaumont: Une inscription copte sur la ‚Prière de Jésus’. *Orientalia Christiana Periodica* 34 (1968), 310–325., ill. fontos kiegészítések találhatóak: R. Kasser: La ‚prière de Jésus’ Kellioite réexaminée en quelques points. *Orientalia Christiana Periodica* 62 (1996), 407–410.

40 Guillaumont: *The Jesus Prayer* 71.

Kolostor apátjának, Senutének e fontos, ámde a mi témánk szempontjából kissé elhanyagolt írására.⁴¹

4. Senute: *Contra Origenistas* – „új” forrás a Jézus-ima eredetéhez⁴²

Ebben a Fehér Kolostorból származó, s valamikor a IV. Egyetemes Zsinatot megelőzően keletkezett szövegben⁴³ már egyértelműen jelen van a Jézus név folytonos segítségül hívása. A vonatkozó részletek teljes terjedelmükben a függelékben olvashatóak, de érdemes ezen a ponton is szó szerint idéznünk a műből:

Áldott vagy te Isten(em) és a te áldott Fiad, mert neved egy az ő nevével annak ajkán, aki szembeszáll azokkal, kik ezt az új istentelenséget hirdetik. Ez gazdagsága és reménye az ő bemenetelében: „Isten”, kijövetelében: „Jézus”, mielőtt elalszik: „Isten”, mikor fölkel: „Jézus”, miközben áldást mond: „Isten”, mikor imádkozik: „Jézus”. Hogy ne időzzek tovább ennél: Világos, hogy mikor azt mondjuk „Jézus”, az egylényegű Háromságot nevezzük meg. [...] Keressétek e szavak teljességét, s megtaláljátok azokat ajka(i)tokon és fiaitok ajkán.

Mikor ünnepeltek és örvendeztek, (mondjátok ezt): Jézus!

Mikor szenvedtek és szomorkodtok: Jézus!

Mikor kacagnak a kisluk s a kisleányok: Jézus!

41 Guillaumont fent idézett írásait (különösen az összefoglaló jelleggel, angol nyelven írt cikkét) széles körben ismerik és idézik. Ezzel szemben a most következő Senute szakaszok fontosságára a Jézus-ima szempontjából szinte csak A. Grillmeier (Das „Gebet zu Jesus” und das „Jesus-Gebet”. Eine neue Quelle zum „Jesus-Gebet” aus dem Weiben Kloster. In *After Chalcedon. Studies in theology and Church History offered to Prof. Albert van Roey for his seventieth birthday*. Louvain, 1985, 187–202.) figyelt fel. Lényegi következtetéseit idézi Orosz A.: Szabad-e Jézushoz imádkozni? *Vigilia* 62 (1997), 571–582. (online: http://www.szerzetes.hu/system/files/szovegtar/2013/orosz_szabad3.pdf [2015.01.27.]), aki már nagyon korán felfigyelt erre a szövegre, azonban akkor még kiadatlanak vélte az eredeti művet. Jómagam is az ő inspirációjára kezdtem a kérdéssel foglalkozni, melyet ez úton is hálásan köszönök! Jóllehet Grillmeyer később máshol is megismétli tézisést, s ez utóbbi írása végül angolul is megjelent (A. Grillmeier: *Christ in christian tradition*. 2. kötet. London, 1996, 187–189.), mindez máig nem nagyon került be a Jézus-ímával foglalkozó szakirodalomba.

42 A mű címét még T. Orlandi: *Shenute Contra Origenistas*. Roma, 1985 kiadása alapján idézem. Az azóta megjelent szakirodalom már új címen, s meglehetősen nagy intenzitással foglalkozik a szöveggel, lásd pl. J. A. Timbie: Reading and Re-reading Shenoute’s I Am Amazed. In J. Goehring – J. A. Timbie (szerk.): *The World of Early Egyptian Christianity*. Washington, DC, 2007, 61–71., S. Emmel: *Shenoute’s literary corpus*. II. kötet. Louvain, 2004, és S. Emmel: Theophilus’s Festal Letter of 401 as Quoted by Shenute. In Fluck (szerk.): *Divitiae Aegypti. Koptologische und verwandte Studien zu Ehren von Martin Krause*. Wiesbaden, 1995, 93–98., ez azonban az itt közölt szakaszok olvasatát nem érinti.

43 Emmel: i. m. 648.

Akik vízben kelnek át, (mondják ezt): Jézus!
Akik barbárok elől menekülnek: Jézus!
Akik vadállatokat és félelmetes dolgo(ka)t látnak: Jézus!
Akik fájdalmakban és betegségekben (gyötrődnek): Jézus!
Akiiket fogságba vetnek: Jézus!
Akiknek ítéletét kiforgatják és akivel szemben igazságtalanok: Jézus!
Minden(t) annak nevében (tegyenek) aki ajkaikon van; ő a megváltásuk és az életük: ő és Atyja.⁴⁴

E két szakaszból is nyilvánvaló, hogy legalábbis Felső-Egyiptomban már az 5. század közepén is jelen volt a Jézushoz intézett, gyakorlatilag a Jézus név ismétléséből álló imádság. A felsorolásból pedig – amellet hogy kétségtelen retorikai értéke is van – látható az is, hogy minden élethelyzetre kiterjeszti az imaformát, és ezzel gyakorlatilag szüntelen ismétlésére szólít fel. Jól látható továbbá, hogy szükségesnek érzi ennek az imaformának a teológiai alátámasztását is; ennek legfőbb alapját pedig a Fiú istenségében találja meg:

„Hallgassátok csak Szent János apostolt: „Ő az igaz Isten és az örök élet” (1Jn 5,20); 953 s Szent Tamás apostol is azt mondja: „Én Uram, és Istenem” (Jn 20,28). 954 Ha pedig neked magadnak is Urad és Istened, miért ne imádkoznál hozzá?”⁴⁵

Másik érve pedig épp abban áll, hogy a Jézus név segítségül hívásával „*az egylényegű Háromságot nevezzük meg.*”⁴⁶ Ám hogy ez nem jelenti a másik két isteni személy belemosását Jézus személyébe, hogy nem valami sajátos szabellianizmust hirdet, azt is hangsúlyozza: „*Világos tehát, hogy a Fiút szólítván a Szentháromságot nevezzük meg; csak hogy az Atyát Atyaként, a Fiút Fiüként, és a Szentlelket Szentlelékként.*”⁴⁷

Ha összevetjük Senute teológiai érveit a fent idézett, évszázadokkal későbbi kelliai felirat szövegével, az is látható, hogy gyakorlatilag ugyanaz az érvelés köszön vissza az utóbbiban is:

„...tudjuk, hogy ha Jézushoz imádkozunk, akkor vele az Atyához is imádkozunk, és az Atya Szentlelékéhez is. ... Ha azt mondjuk »a Krisztus Jézus,« azt mondjuk »az Atyaisten Fia,« (és) azt mondjuk »a Krisztus Jézus Atyja.«”

Világos tehát, hogy Guillaumontnak nincs igaza abban, hogy a Jézus-ima ellen, mint valami egész Egyiptomban új jelenség ellen léptek volna fel

44 T. Orlandi: *Shenute Contra Origenistas*. Roma, 1985 könyvének a Corpus dei Manoscritti Copti Letterari oldalán közzétett (<http://rmcisadu.let.uniroma1.it/~cmcl/testi/sheori/indice.html>, 2012.8.23., az oldal azóta a <http://www.cmcl.it> címről érhető el) kritikai kiadása alapján: 903–906; 940–949.

45 *Contra Origenistas* 952–954.

46 *Contra Origenistas* 906, 932.

47 *Contra Origenistas* 935. Ez a teológiai körütekintés nem jellemző minden Jézus-imával foglalkozó szövegre. A *Vertu* 44-ben; az öregnek megjelenő Krisztus szájaiba adott mondás például elméletileg megenged – legalábbis nem zár ki – egy effajta „szabellianus” olvasatot.

Kellia idősebb szerzetesei. Nem teljesen lehetetlen azonban, hogy az anakhóréták elzárt világában fennmaradhatott egy órigenista csoport, akik nyilvánvalóan ellenezhették a Jézushoz intézett imádságot.⁴⁸ Ha tényleg a szerzetesi közösség valós személyeit kell keresnünk e démoni ellenvetés mögött – amiről koránt sem vagyok meggyőződve – úgy talán egy ilyen csoportot feltételezhetünk mögötte. Kétségtelen azonban, hogy ekkorra Egyiptomban már régen jelen volt a Jézus-ima gyakorlata, s hogy – épp e Senute helyek alapján – könnyen lehet, hogy forrásvidékét is érdemes erre keresnünk.

5. Összegzés

Tanulmányom elsődleges célja az volt, hogy megismertethessem a magyar olvasókat is a Jézus-imával kapcsolatos kopt szövegekkel. Ugyanakkor e szövegek vizsgálata során több, a Jézus-ima történeti hagyományát is érintő kérdést is szemügyre vettünk. Azon túl, hogy a szüntelen, meditatív ima (a *monologisztosz* imaforma) már a legkorábbi atyák idejétől, a 4. századtól kezdve jelen volt az egyiptomi remeteközösségekben, láthattuk azt is, hogy Senute személyében már az 5. századból is van olyan közösségi vezető, aki a Jézus név folyamatos fohászként való ismétlését is fontosnak tartja, s teológiai érvekkel is igyekszik megvédelmezni. Ezeknek az érveknek időben távoli, de egyértelmű visszhangja az, ami a kelliai közösségben is felbukkan valamikor a hetedik centenárium körül, s amelyet sokáig a Jézus-ima első egyiptomi megjelenésének tartottak. Mindezek tükrében – jóllehet a Szent Makariosz erényei című apophthegma-gyűjtemény Jézus-imával kapcsolatos mondásainak pontos datálásáról le kellett mondanunk – érdemes kiemelnünk, hogy fő forrásszövegünkben két olyan mondást is találunk (melyek legkésőbb valamikor a 8–10. században már közkézen forogtak), ami valamiféle szomatopszichikus technikát kapcsol ezen imádság gyakorlásához.⁴⁹ Ugyanakkor fontos azt is hangsúlyozni, hogy szövegeink leginkább az ima szüntelenségét nyomatékosítják. A légzés elsősorban a legkézenfekvőbb szünet nélkül végzett testi tevékenység példajaként kerül be a szövegekbe, és csak másodlagosan kapcsolódik ehhez valamiféle meditációs technika. A hangsúly a testi élethez nélkülözhetetlen levegővétel, és a lelki élethez éppoly nélkülözhetetlen imádság közvetlen párhuzamba állításának szuggesztív képén van.

48 Az órigenisták (Órigenész nyomdokán) határozottan tiltották, hogy az Atyán kívül bárki máshoz imával forduljon az ember. E a tiltás magára Krisztusra is vonatkozott: pl. „soha többé ne imádkozzunk semmiféle teremtményhez, még Krisztushoz sem, egyedül a mindenség Atyjához...” *Az imádságról* 15, 1. In Vanyó L. (ford.): *Órigenész: Az imádságról és a vértanúságról*. Budapest, 1997, 79–80.

49 Ezen technikák lehetséges keleti gyökereire nem tértünk ki, arról – a Jézus-ima történetének áttekintésével együtt – kiváló összefoglalást olvasható magyarul is: Nacsinák G.: i. m.

I. Függelék
Szent Makáriosz erényei
(részletek)

Megjegyzések a fordításhoz

A *Szent Makáriosz erényei* c. mondásgyűjtemény anyagának fordításhoz alapvetően Amélineau szövegkiadását⁵⁰ vettem alapul, az ebben sajnos lépten-nyomon előforduló pontatlanságok korrigálásához pedig Tim Vivian javításait⁵¹ követtem. Munkám során rendszeresen egybevettem a magyar szöveget a már létező modern fordításokkal. Amélineaunak a szövegkiadás mellett hozott – kicsit elnagyolt – fordításán túl, a Regnault által újr fordított és javított francia szöveget,⁵² valamint Vivian – olykor erősen értelmező – angol fordítását⁵³ használtam; de alapvetően tőlük függetlenül dolgoztam, így gyakran meglehetősen eltérek az ő megoldásaiktól. Ezekhez külön megjegyzéseket csak azon helyeknél fűztem, ahol ez az eltérés kimondottan ellentmondást jelent, illetve jelentősen befolyásolja az interpretációt, vagy a szövegből levonható következtetéseket. A bibliai idézeteket összevettem az Újszövetség bohairi fordításával is, ahol ennek argumentatív szerepe volt, ott Horner kiadásából idéztem.⁵⁴ Az apophthegmák számozásához minden esetben megadtam Amélineau kiadásának oldalszámait is.

Céлом volt a lehető leghívebben visszaadni az eredeti szöveg jelentését, és egyben megőrizni jellegzetességeit is. Ahol ez a kopt és a magyar nyelv különböző sajátosságai nem tették lehetővé, ott ezek filológiai igényű jelzéseitől eltekintettem, de reményeim szerint ezek a fordítás szövegűségét érdemben nem befolyásolják.⁵⁵ A történet továbblendítésére használt kötőszócskák fordításáról, kihagyásáról, vagy betoldásáról gyakran stilisztikai szempontok alapján döntöttem, és olykor a magyarban zavarónak tűnő szóismétlések elkerülése miatt – külön jelzés nélkül is – rokon értelmű

50 E. Amélineau: *Histoire des Monastères de la Basse-Egypte*. Paris, 1894, 118–202.

51 T. Vivian: The Virtues of Saint Macarius, The Manuscript, and Amélineau's Text. *Coptica* 1 (2002), 69–76.

52 L. Regnault: *Les sentences des pères du désert. Troisième recueil et tables*. Sable-sur-Sarth, 1976, 139–194.

53 T. Vivian: *St. Macarius the Spiritbearer*. New York, 2004, 81–149.

54 G. Horner: *The Coptic Version of the New Testament in the Northern Dialect, otherwise called Memphitic and Bohairic*. 4 kötet. London, 1898–1905.

55 Ilyen például az egyes és többes szám használata és állítmányi egyeztetése; illetve egyes esetekben a kopt circumstantialis fordítása. Ha a magyar mondatfűzést nagyon nehézkessé tette volna az alárendelő szerkezet használata, akkor inkább laza mellérendelő formaként fordítottam. Hasonlóképp a gyakorlatilag jelzői szerepet betöltő rövid (valódi és virtuális) relatív mellékmondatokat is jelzőként magyarítottam.

szavakat használtam. Minthogy a mű bevallott célja a lelkesítés „azon nagy kegyelmekért, amiket Isten tett az ő szentjeinek;” az ehhez illő emelkedett hangnemet olykor tudatos archaizálással próbáltam meg visszaadni. Lehetőség szerint ugyanakkor igazodtam a magyar nyelven megjelent szerzetesi irodalom bevett szóhasználatához.

Nagy Szent Makariosz erényei

1.⁵⁶

Egy testvér megkérdezte tőle: „Atyám! Igazíts el engem az édeshez és a sóshoz tartozó dolgokkal kapcsolatban!”⁵⁷ Azt mondta neki Makariosz abba: „Azt mondják a kisgyermekről, hogy ha az édesanyja ledobja őt a földre, egy édes dolgot ad a kezébe, hogy azt nyalogassa, és ne zavarja⁵⁸ édesanyját. A zavarást a bűnhöz és a gyönyörhöz hasonlítják. Az édes dolog pedig a mi Urunk Jézus Krisztus, az áldott név, az igazgyöngy. Meg van írva ugyanis a szent evangéliumban, hogy »hasonló a mennyek országa egy kereskedőhöz, aki drágaköveket⁵⁹ keresett: miután talált egy nagyon értékes ékkövet, elment, és eladta amije volt, és megvette azt« (Mt 13,45–46). Ami az övé volt: szívének vágylói, melyeket maga mögött hagyott; és a drágakövet akarta, ami pedig a mi Urunk, Jézus Krisztus, »a királyok királya, s az uralkodók uralkodója« (1Tim 6,15).”

2.⁶⁰

Poimén abba azt mondta: „Egyszer, mikor néhány testvérral Makariosz abba mellett ültem, azt mondtam neki: »Atyám, mit kell tennie az embernek, hogy életet szerezzen magának?« Az öreg azt mondta nekem: »Emlékszem, ifjúkoromban atyám házában megfigyeltem az öregasszonyokat és a fiatalokat, amint a szájukban tartva rágtak valamit – nevezetesen masztixot⁶¹ – hogy az nyálukat és szájuk rossz szagát édessé tegye, meg-

56 Amélineau: i. m. 132.

57 A kérdés nyilvánvalóan utalás Jak 3,11-re: „Vajon a forrás egyetlen nyílásból ömleszt-e édeset és sósat?” (a görög szöveg szerint: keserűt – vö. Horner, 1. kötet, 18.).

58 Az itt (és a következő mondatban) szereplő **ΧΕΛΜΙ** szó jelentése kicsit bizonytalan. W. E. Crum (*A Coptic Dictionary*. New York, 2000, 516b) is csupán e két előfordulását hozza, s annyit ad meg jelentésként: „valami kártékony(?)”; valamint – szintén kérdőjellel – a **ΖΑΛΜΙ**, „trágya” szóhoz (670b) irányít át. A kontextus azonban sokkal valószínűbbé tesz, egy „nyugtalanság, zavar” jelentést. Megkockáztatom, hogy esetleg a **ΚΩΛΕΜ**, „sürgyet” (104b) szóval állhat kapcsolatban.

59 A bohairi Újszövetség következetesen drágakőnek fordítja a görög μαργαρίτης „gyöngy” szót (pl. Horner, 1. kötet, 46., 113.); s ez a tendencia a szahidiben is megfigyelhető.

60 Amélineau: i. m. 133–134.

61 **μαστιχη**: az – elsősorban Kiosz szigetén termesztett – Pistacia Lentiscus gyantája, melyet ragasztóanyagként, füstölőként és orvosi célokra egyaránt használnak az ókortól fogva.

édesítse, és lehűtse májukat és egész bensőjüket. Ha ez a testi dolog így megédesíti azokat, akik rágiák és csócsálják azt, akkor mennyivel inkább az élet eledele, a megváltás forrása, az élő vizek kútja, minden édességnek édessége, a mi Urunk Jézus Krisztus! Ha az ő dicső és áldott nevét meghallják szánkból a démonok, füstként enyésznek el. Ez az áldott név – ha ragaszkodunk hozzá, és szánkban forgatjuk – felfedi nekünk az értelmet,⁶² fogathajtóját a léleknek és a testnek, kiűz minden gonosz gondolatot a halhatatlan lélekből, és mennyei dolgokat nyilatkoztat ki neki. Leginkább ő, aki a mennyekben van, a mi urunk Jézus Krisztus, „a királyok királya és az uralkodók uralkodója,” (1Tím 6, 15) ad mennyei jutalmat⁶³ azoknak, akik teljes szívükből keresik őt.«” Amikor Poimén abba meghallotta ezeket tőle, – akiről Krisztus tett tanúságot (mondván): „Makáriosz, az igaz ott áll ma az én ítélőszékemnél”, – könnyek közt vetették magukat⁶⁴ a lába elé. És miután imádkozott felettük, elbocsátotta őket, és ők dicsőítették a mi Urunkat, Jézus Krisztust.

3.⁶⁵

Evagriosz abba megkérdezte Makáriosz abbát – miközben ott ült mellette Poimén abba és Paphnutiosz abba – az igaz és igazságos tanítvány is – a döntés⁶⁶ tisztaságáról. Azt mondta nekik Makáriosz abba: „A döntés tisztasága ez: az ember ezer aranyat⁶⁷ ad saját akaratóból, döntése szerint, és annyit tesz az neki, mint egy garas.⁶⁸ Ha egyetlen garas által megszerzik a döntését, megadja a száz arany⁶⁹ veszteséget is, a döntés ereje miatt.” Ők erre megkérdezték tőle: „Miféle ez a mondás?” Azt mondta nekik Makáriosz abba: „Keressetek és lássatok; vizsgáljátok meg ezt a mondást!” Átgondolták, és igaznak találták, amit mondott. Miután pedig bocsánatát kérték, imádkozott felettük, és elbocsátotta őket, ők pedig dicsőítették a mi Urunkat, Jézus Krisztust.

4.⁷⁰

Megkérdezte továbbá tőle a testvér: „Melyik tevékenység a legjobb az aszketikus gyakorlatban⁷¹ és az önmegtartóztatásban?” Ő válaszolt, s azt mondta neki: „Áldott az, akit úgy találnak majd, hogy szüntelenül a szív

62 νοῦς

63 βραβεῖον – „versenydíj”

64 A szöveg itt többes számra vált: nyilván a többi jelenlévővel együtt.

65 Amélineau: i.m. 137–138.

66 προαίρεσις

67 νόμισμα

68 ὀβολός

69 λογροσι = ὀλοκόπτινος

70 Amélineau: i. m. 152–153.

71 πρακτικόν

töredelmében tartja a mi Urunk Jézus Krisztus áldott nevét. Bizony nincs más tevékenység az egész aszkézisben, ami annyira jó lenne, mint ez az áldott eledel, ha minden időben azon kérődzöl, miként a juh. Az is viszsza-kérődzöl és édesnek találja a takarmány ízét, míg nem az beér a legfelsőbb részeibe,⁷² édességet és kövérséget visz bele, beleinek és egész belsejének hasznára. Hát nem látod ábrázata⁷³ szépségét, miközben a szájában lévő édes takarmánnyal van tele a pofája⁷⁴? Ez történjen velünk is; és a mi Urunk Jézus Krisztus legyen kegyes hozzánk az ő édes és kövér neve által!”

5.⁷⁵

Egy testvér megkérdezte Makáriosz abbát: „Mondd el a magyarázatát annak a mondásnak, hogy »szívem elmélkedése⁷⁶ előtted van« (Zsolt 18,15).” Azt mondta neki az öreg: „Nincs jobb elmélkedés a mi Urunk Jézus Krisztusnak eme üdvös és áldott nevének, ha az folyton bensődben van, amint írva van: »mint fecske, úgy fogok szólani, és mint a galamb fogok elmélkedni«⁷⁷(Iz 38,14). Így tesz Isten szolgája is, ha a mi Urunk Jézus Krisztus üdvös nevének birtokában van.”

6.⁷⁸

Azt mondta Evagriosz abba: „Meglátogattam Makáriosz abbát, és mondtam neki: »Mondj egy ígét, hogy éljek!« Azt mondta nekem: »Ha mondok neked egyet, meghallgatod és megteszed majd azt?« Azt feleltem neki: »Hitem és szeretetem nincs rejtve előtted.« Erre azt mondta nekem: »Bizony hiányt szenvedünk az erény ékességében. Ámde te jó vagy; ha leveted magadról e világ rétorikájának büszkeségét, és felöltöd a vámos alázatosságát (Lk 18, 9-14), élni fogsz.« Mikor ezeket elmondta nekem, minden gondolatom széthullott. Bocsánatát kértem, ő pedig imádkozott felettem és elbocsátott. Elmentem, s közben így vádoltam magamat, mondván: »Nincsenek elrejtve gondolataim Isten embere, Makáriosz abba előtt.« És mindig mikor találkoztam vele, reszkettem e képességétől, amit megtapasztaltam,⁷⁹ és alázatomban szolgált ez nekem.”

72 szó szerint: „szívének a veséibe”

73 szó szerint: „állkapocs, pofa”

74 A kopt itt csak visszautaló névmást használ a(z) egyébként többes számú) **ογοχι** „pofa, állkapocs” jelentésű szóra, amit fentebb ábrázatnak fordítottam.

75 Amélineau: i. m. 153.

76 μελέτη

77 ὡς χελιδών, οὕτως φωνήσω, καὶ ὡς περιστέρα, οὕτως μελετήσω (LXX)

78 Amélineau: i. m. 157.

79 szó szerint: „hallottam tőle”

7.⁸⁰

Azt mondta a nagy Makáriosz abba: „Figyelmezz töredelmes szívvel a mi Urunk Jézus Krisztus e nevére, ajkaidról való kiárasztására és magadhoz vonzására. És ne formáld meg őt⁸¹ külső megjelenésében⁸² értelmében, hanem az ő megszólítására figyelj; »Uram Jézus, könyörül rajtam!« Így könnyedén⁸³ megláthatod istenségének nyugalmit magadban; s ő kiűzi a benned lakó szenvedélyek sötétségét, s megtisztítja a belső embert Ádám paradicsomi tisztasága szerint. Ez az áldott név az, amit János evangélista úgy hívott: a „világ világoossága” (Jn 8, 12), édesség, mellyel nem lehet betelni, s az élet igaz eledele.

8.⁸⁴

Azt mondta Evagriosz abba: „Elcsüggedve a gondolatoktól és a test szenvedélyeitől meglátogattam Makáriosz abbát. Azt mondtam neki: »Atyám! Mondj egy ígét nekem, hogy éljek!« Azt felelte nekem Makáriosz abba: »Kösd a hajókötelet a cövekhez, és – a mi Urunk, Jézus Krisztus kegyelméből – a hajó átvészeli majd az ördögi hullámokat, a törvénytelen mocsok árját, és e hiábavaló világ sűrű sötétségét.« Erre azt kérdeztem tőle: »Mi a hajó, mi a hajókötel, és mi a cövek?« Azt felelte nekem Makáriosz abba: »A hajó a szíved, őrködj felette! A kötel az értelméd,⁸⁵ kösd azt a mi Urunkhoz, Jézus Krisztushoz! Ő a cövek, ami megfékezi az összes árt és az ördögi hullámokat, amik a szentek ellen támadnak. Mert mi könnyebb, mint azt mondani a légzésnek megfelelően:⁸⁶ »Uram Jézus, könyörül rajtam; áldalak téged Uram Jézus!« Ha valaha is elcsüggednél⁸⁷ az emberek és

80 Amélineau: i. m. 160.

81 Regnault jelentősen enyhíti tiltást: „ne le grave pas seulement en apparence dans ton esprit” (Regnault: i. m. 170.), ami azonban szerintem egyáltalán nem indokolt. Nem látom okát annak, hogy az imperativus után használt tagadott coniuctivus jelentését, miért gyengíti annyira, hogy „ne csupán” értelmet ad neki.

82 $\pi\rho\acute{o}\sigma\omega\pi\omicron\nu$

83 szó szerint: „egy nyugalomban”

84 Amélineau: i. m. 160–161.

85 $\nu\omicron\upsilon\varsigma$

86 Mivel – a Jézus-ima szempontjából – különösen fontos helyről van szó; fontos megjegyezni, hogy fordításom meglehetősen eltér mindhárom modern fordítótól. A **ΟΥ ΓΑΡ ΕΘΜΟΤΕΝ ΕΧΟΣ** szerkezetet Amélineau, Regnault, és Vivian is „Mert nem könnyű azt mondani...”-nak fordítja; nyilván a görög $\omicron\upsilon\ \gamma\alpha\rho$ szintagmát látva benne. Jóllehet, a kopt nyelv átveszi ezt, de – legalábbis az általam vizsgált esetekben – csupán tagadó szerkezetek előtt alkalmazza (pl. NHC V 1,4:15; V 4,59:6; VII 2,60:36). Jóval gyakoribb azonban, hogy az **ΟΥ** megmarad eredeti kopt kérdőszóként a **ΓΑΡ**-ral együtt is. Az itt szereplő „Mert mi könnyebb, azt mondani...” szerkezetnek három olyan előfordulása is van a kopt Újszövetségben, ahol betűről-betűre megegyezik az itt szereplő formával: Mt 9,5; Mk 2,9; Lk 5,23 - **ΟΥ ΓΑΡ ΕΘΜΟΤΕΝ ΕΧΟΣ** (Horner, 1. kötet, 60, 300.; 2. kötet., 66.).

87 Ez a szakasz Amélineaunál hiányzik, csak Vivian javításai közt érhető el (Vivian: *The Virtues* 73.). Ugyanakkor ő az itt „elcsüggednél”-nek fordított **ΕΚΖΕΧΖΩΧ** helyett **ΕΚΖΕΗΖΩΗ** szóalakot ad meg, ami nyilvánvalóan elírás.

e világ csapásai miatt, mondd azt: „Uram Jézus segíts rajtam!”⁸⁸ És folytatja: »A hal nyeli a hullámokat, de kelepcébe fog esni, bár ezt még nem tudja. Mi pedig, kitartva a mi Urunk Jézus Krisztusnak e megváltó nevében, partot érünk. Ő – azok által, amiket megtesz nekünk – az orránál fogva kelepcébe ejti az ördögöt;⁸⁹ mi pedig meg fogjuk tudni erőtlenségünket, mert a mi Urunk, Jézus Krisztusé a segítség.«⁹⁰

9.⁹⁰

Azt mondta Makáriosz abba: „Meglátogattam egy öreget, aki épp betegen feküdt. Az öreg nagyra becsülte a mi Urunk Jézus Krisztusnak üdvös és áldott nevét. Mikor pedig az egészsége felől érdeklődtem, örömmel mondta nekem: »Az élet eledelénél és a mi Urunk Jézus Krisztus szent nevének édességénél maradván, elragadtattam az álom édessége által. És egy látomásban megláttam Krisztus királyt egy názáreti⁹¹ alakjában, s ő háromszor azt mondta nekem: „Nézd, nézd, én vagyok az, és nincs más rajtam kívül.”⁹² Én pedig oly nagy örömmel ébredtem fel, hogy el is feledkeztem a fájdalomról.«⁹³

10.⁹³

Pambó abba azt mondta: „Elhatároztam szívemben, hogy még egyszer, míg a testben lakom, megcsókolom Makáriosz abba, a lélekhordozó kezeit. Mikor pedig délre Mózes abba barlangjához értünk,⁹⁴ ott találtam Mózes abbánál Poimén abbát és Evagriosz abbát, a bölcsét, valamint Khroniosz abbát és két másik testvért is velük. És mikor rájuk találtam, ők is épp ugyanazon tanakodtak, ami miatt magam is útra keltem. Miután a nap lenyugodott, égzengés, villámlás, sűrű sötétség és nagyon erős szélvihar támadt; és mi kétségben voltunk azt illetően, hogy megkapjuk és élvezzük-e még valaha a szent lélekhordozó, a nagy Makáriosz abba áldását. Azt mondta valaki közülünk: »A Szentlélek, a Vigasztaló, aki Makáriosz abbában lakozik, jelet fog adni nekünk, és elvezet minket hozzá békességben.« És mind a heten továbbmentünk, majd megálltunk és imádkoztunk. Volt

88 A kétfajta könyörgést érdemes összevetni a bevezetőben idézett *AP Makáriosz 19*-el, mint lehetséges forrással is.

89 Vö. Jób 40,26 (LXX)

90 Amélineau: i. m. 163.

91 **ΝΟΥΝΑΖΩΡΕΟΣ** (Ναζωραῖος) – Lévéen, hogy a kódexben szereplő írásforma teljesen megfelel a diftongusok összevonódásával kialakuló kiejtésnek (αι→ε); teljesen valószínűtlen egy nazír (Ναζιραῖος) olvasat, ahogy Vivian fordítja (Vivian: *St. Macarius* 120.).

92 Vö. MTörv 32,39; Iz 44,6; 45,5.18.21–22; 46,9; Mk 12,32.

93 Amélineau: i. m. 185–187.

94 A többesszám használata egyértelmű, de nehezen magyarázható: Feltételezve, hogy Mózes abba is otthon volt; csak úgy jön ki a történetben szereplő hét személy, ha Pambó egyedül kelt útra.

egy szekerce Makáriosz abba sziklájának szemöldökfáján, és íme, mi megláttunk egy tűzoszlopot: ott állt felette, sugárzón és igen fényesen, az égig emelkedvén fel. S ahogy tovább mentünk, velünk együtt lassacskán a tűzoszlop is egyre lejjebb ereszkedett. Mikor pedig elértük Szent Makáriosz abba szikláját, alábukott, s mi megláttuk az ő lakhelyét belülről, tűzként izzani. S mikor bezörgettünk az ajtón, előjött a szent. Amint megláttuk a fényességet az arcán, leborultunk a földre, és szent lábait csókoltuk. Miután felemelt bennünket, szívélyesen üdvözölt mindannyiunkat. Imádkoztunk, majd leültünk, s beszélgettünk az Isten szerinti előrehaladás dicsőségéről, valamint a helyes életmódról, s a szkétiszi szerzetesi élet felállításáról. Ezek után Makáriosz abba megszólalt, s azt mondta: »Testvéreim! Hetetek közül egy küzdelemben, mártírként fejezi be (életét), s vele együtt hét másik testvér is hasonlóképp.« Mózes abba pedig azt felelte erre: »Emlékezz meg rólam Atyám, hogy beteljesedjen rajtam a Megváltó ígéje: „Mind, ki kardot fog, kard által pusztul el.” (Mt 26,52) Ez hát a remény, ami elé nézek.« Mindezek után leborultunk, áldását vettük, és imádkozott felettünk a szent öreg. Elbocsátott minket, és mi elmentünk, és dicsőítettük az Istent a beszélgetésért, amiben részünk volt, a látványért, amit láttunk, és lelkesedtünk azon nagy kegyelmekért, amiket Isten tett az ő szentjeinek.”

11.⁹⁵

Evagriosz abba megkérdezte Makáriosz abbát, mikor néhány más testvér társaságában ott ült mellette: „Hogyan találja meg a Sátán mindazokat a gonosz gondolatokat, melyeket a testvérekre vet?” Azt monda neki Makáriosz abba: „Az, aki a kemencét hevíti, ha sok tüzelő kerül a kezébe, nem habozik beledobni azokat. Hasonlóképp maga az ördög – aki szintén valamiféle fűtő – sem habozik, hogy mindenki szívébe dobjon mindenféle gonosz tüzelőjéből. Ezek a tisztátalanságok. De íme, a víz eloltja a tüzet, és győzedelmeskedik a tűz erején. Ugyanígy az Oltalmazó, a mi Urunk Jézus Krisztus segítsége, és a kereszt legyőzhetetlen ereje – ha eléjük teszszük erőtlenségünket, – a Sátán gonoszságának minden ágát kiszárítják bennünk; lángra lobbantják, és forrásba hozzák szívünket a Lélekben, és a mennyei és örömteli tűzben.”

95 Amélineau: i. m. 195.

12.⁹⁶

Azt mondta továbbá Evagriosz abba: „Egyszer meglátogattam Makáriosz abbát a forrás idején, amikor szinte égtem a szomjúságtól. Azt mondtam neki: »Nagyon szomjazom atyám!« Azt felelte nekem: »Legyen elég neked az árnyék! Sokan vannak úton, látom, hogy szinte égnek, s ők nélkülözik még az árnyéket is.« Ezek után az erényekről beszélgettem vele. Azt mondta nekem: »Gyermekem, én valóban eltöltöttem húsz évet úgy, hogy nem teltem el kenyérrrel, sem vízzel, sem álommal; hanem épp csak a falnak támaszkodtam, míg szunnyadtam egy keveset.«”

13.⁹⁷

Azt mondta Evagriosz abba: „Egyszer mikor néhány testvérrel Makáriosz abbánál ültem, ő a Szentírás gondolatairól beszélt velünk. Megkérdeztem az öreget: »Mit jelent ez a mondás az evangéliumban: „Annak, aki a Szentlelket káromolja, nem bocsátanak meg, sem ebben a világban,⁹⁸ sem az eljövendőben” (Mt 12, 32)?« Az öreg azt felelte nekem: »Ez nyilvánul meg minden bűnös kívánságban, amik az embert érik;⁹⁹ ha nem erősíti meg magát reménységben és szilárd hitben, miként az evangéliumokban az Úr mondja: „ha hitetetek lenne (akkora) mint egy mustármag, azt mondván ennek a hegynek, hogy »Menj át innen oda!« az odamenne, és semmi sem lenne lehetetlen számotokra” (Mt 17, 20). Ha egy ember életének elejétől a végéig bűnben élt, s az ilyen azt mondja szívében: „Ha megtenném is, hogy visszatérek Istenhez, ő nem bocsátana meg nekem, sem nem fogadna engem magához;” akkor ő valójában káromolja a Szentháromság erejét, helyt ad magábara Sátánnak. És bűne megbocsáthatatlan, hacsak nem fordul teljes szívvel a bűnbánat felé. De ilyen az is, aki testi betegségben szenved. Ha nem veti reményét a magasságból jövő segítségbe, mint Jób és a béna,

96 Amélineau: i. m. 195–196. Ez a mondás gyakorlatilag Evagriosz: *Praktikosz* 94-nek a parafrázisa (A & C. Guillaumont: *Évagre le Pontique: Traité pratique ou le moine II.* [Sources Chrétiennes 171]. Paris, 1971, 698–699.), és valószínűleg eredetileg Alexandriai Makáriosz lehetett a benne szereplő abba (Guillaumont: *Le Problème* 51–52.). Városi Makáriosz ugyanis híres volt kemény aszkéziséről és szigorúságáról. Lásd ehhez az AP Makáriosz 21, melyben kimondottan konfliktusba kerül Egyiptomi Makarioszal, ugyanis túl szigorú ket vétkező testvérrel szemben: kiközösíti őket, de erre válaszul Egyiptomi Makáriosz őt közösíti ki, s csak komoly bűnbánat után bocsát meg neki.

97 Amélineau: i. m. 200–202.

98 A *νῦν αἰῶν* tükörfordításaként itt a **ΠΑΙΕΝΕΖ** szerepel: valójában inkább – a magyarban kicsit körülményesen hangzó – „mostani/ezen világekorszak” jelentésben.

99 Ez a szakasz meglehetősen homályos. A szöveg valamelyest kiegészítésre szorul, de igyekeztem elkerülni a túlzottan értelmező fordítást. Talán annyi megjegyzést lehetne hozzá tenni: Ez (ti. a káromlás veszélye) megnyilvánul minden... Vö. „It is clear that if a person does not possess strong hope and firm faith every time he has a sinful desire, as the Lord...” (Vivian: *St. Macarius* 147.); illetve „Cela est évident dans tout manquement peccamineux qui surviendra à l’homme, si celui-ci n’est pas affermi...” (Regnault: *Les sentences* 190.)

akkor valójában ő is káromolja a Szentháromság erejét, továbbá helyt ad magában Sátánnak. Bűne megbocsáthatatlan, ítélete az örök Tartaroszba veti, és „a külső sötétségre, a helyre, ahol lesz majd sírás és fogaknak csikorgatása” (Mt 8. 12). Ámde mindezek bűnbánata csupán kiköpött nyál az irgalom kincseinek, a mi Urunk Jézus Krisztus könnyörületének mélységeivel szemben. «

Miután Makáriosz abba, az igaz ezeket mondta nekünk, nagy buzgóság és szellemi öröm vett erőt rajtunk, és olyanná lettünk mintha magát Krisztus királyt látnánk, amint közöttünk áll és biztat minket. Mindezen étellel és lelki orvossággal teli ígék után, amiket ő mondott nekünk, mivel a nagy Makáriosz abbában lakozó Vigasztaló¹⁰⁰ szájából hallottuk ezeket, arcra borultunk, s szent lábait csókoltuk, és ő imádkozott felettünk. És mi elmentünk tőle, és hálát adtunk, s dicsőítettük a mi Urunkat, Jézus Krisztust.”

II. Függelék

Senute: *Contra Origenistas* (részletek)^{101a}

1.

⁹⁰¹ Áldott vagy te Isten(em); dicsőség néked és a te áldott Fiadnak, a te világotól s minden benne lévőőtől. ⁹⁰² Áldott vagy te Isten(em); dicsőség néked mindenteremtényedtől, néked, és a te áldott Fiadnak, mert a tieid az övék, s ami az övé az tiéd. ⁹⁰³ Áldott vagy te Isten(em) és a te áldott Fiad, mert neved egy az ő nevével annak ajkán, aki szembeszáll azokkal, kik ezt az új istentelenséget hirdetik. ⁹⁰⁴ Ez gazdagsága és reménye az ő bemene- telében: „Isten”, kijövetelében: „Jézus”, ⁹⁰⁵ mielőtt elalszik: „Isten”, mikor fölkel: „Jézus”, miközben áldást mond: „Isten”, mikor imádkozik: „Jézus”. ⁹⁰⁶ Hogy ne időzzek tovább ennél: Világos, hogy mikor azt mondjuk „Jé- zus”, az eglényegű Háromságot nevezük meg.

2.

⁹³² Ahogyan már mondtam, mikor a Fiút nevezük néven, a Szenthá- romságot hívjuk (segítségül). ⁹³³ Halld az Urat; amint megparancsolja ta- nítványainak, hogy „menjetek, tanítsatok minden népet, megkeresztelvén őket az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevében!” (Mt 28,19) ⁹³⁴ Az Apostol pedig szintúgy: „Krisztusban keresztelkedtetek meg” (Gal 3,27). Továbbá

100 Παράκλητος

101 A fordításhoz T. Orlandi: *Senute Contra Origenistas*. Roma, 1985. könyvének a Corpus dei Manoscritti Copti Letterari (CMCL) oldalán közzétett kritikai kiadását vettem alapul: <http://rmcisadu.let.uniroma1.it/~cmcl/testi/sheori/indice.html> (2012.8.23.), az oldal azóta a <http://www.cmcl.it> címről érhető el.

máshol (azt írja), hogy „megkeresztelkedtek az Úr Jézus Krisztus nevében” (≈ApCsel 8,16).⁹³⁵ Világos tehát, hogy a Fiút szólítván a Szentháromságot nevezzük meg; csakhogy az Atyát Atyaként, a Fiút Fiúként, és a Szentlelket Szentlélekként.⁹³⁶ Ne vizsgálódjunk tehát most tovább ezután.⁹³⁷ Mert „ki kutatja ki az ő útjait?” (Jób 36,23) – amint írva van.⁹³⁸ Ne figyelj hát most e hamis tanítók szavára!⁹³⁹ Ezek ugyanis azok, akikről írva van, hogy „sokan vannak, akik nem engedelmeskednek, a fecsegők és a csalók” (Tit 1,10).⁹⁴⁰ Keressétek e szavak teljességét, s megtaláljátok azokat ajka(i)tokon és fiaitok ajkán.⁹⁴¹ Mikor ünnepeltek és örvendeztek, (mondjátok ezt): Jézus!

⁹⁴² Mikor szenvedtek és szomorkodtok: Jézus!

⁹⁴³ Mikor kacagnak a kisfiúk s a kisleányok: Jézus!

⁹⁴⁴ Akik vízen kelnek át, (mondják ezt): Jézus!

Akik barbárok elől menekülnek: Jézus!

⁹⁴⁵ Akik vadállatokat és félelmetes dolgo(ka)t látnak: Jézus!

⁹⁴⁶ Akik fájdalmakban és betegségekben (gyötrődnek): Jézus!

⁹⁴⁷ Akiket fogságba vetnek: Jézus!

⁹⁴⁸ Akiknek ítéletét kiforgatják és akivel szemben igazságtalanok: Jézus!

⁹⁴⁹ Minden(t) annak nevében (tegyenek) aki ajkaikon van; ő a megváltásuk és az életük: ő és Atyja.

⁹⁵⁰ Egyáltalán el tudnám-e mondani mindazt, amit azok, akik Istent és az ő Krisztusát szeretik minden tevékenységük reményében – különösen pedig imáikban – szoktak mondani?⁹⁵¹ Avagy: ha egy az Istenünk és egy az Úr, Jézus; miért ne imádkoznál hozzá?

Ó hitetlen zsidók szíve, s más efféle hozzátok hasonló eretnekek, akikhez ti is hasonlók vagytok, ugyanazon tévelygő szellemben lévén!⁹⁵² Hallgassátok csak Szent János apostolt: „Ő az igaz Isten és az örök élet” (1Jn 5,20);⁹⁵³ s Szent Tamás apostol is azt mondja: „Én Uram, és Istenem” (Jn 20,28).⁹⁵⁴ Ha pedig neked magadnak is Urad és Istened, miért ne imádkoznál hozzá?

